

Tomasz Skrzyński

**LOSY STRONNICTWA DEMOKRATYCZNEGO
W 2 POŁOWIE 1948 I NA POCZĄTKU 1949 R.
PRZYPADEK KRAKOWSKI**

Stronnictwo Demokratyczne (SD) skupiało w swych szeregach w większości pracowników umysłowych. W województwie krakowskim najliczniejszą grupę wśród członków stanowiła szeroko rozumiana inteligencja (m.in. urzędnicy, prawnicy, fachowcy w fabrykach, nauczyciele). Według zawyżonych danych, we wrześniu 1948 r. demokraci mieli na omawianym terenie 3500 członków. Krakowskie SD było kilkanaście razy mniej liczne od dominujących na wojewódzkiej scenie politycznej: Polskiej Partii Robotniczej (PPR) i Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS)¹.

---

¹ Po 1989 r. najważniejsze prace o na temat krakowskiego SD są autorstwa Ewy Fogelzang-Adler m.in. *Działalność Klubu i Stronnictwa Demokratycznego w Krakowie w latach 1937–1939*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2000, nr 4; *Stronnictwo Demokratyczne w Krakowie w latach 1939–1944*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2001, nr 5; *Działalność konspiracyjna Stronnictwa Demokratycznego (1939–1945)*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis” 2003, nr 17; *Program narodowościowy Stronnictwa Demokratycznego w świetle krakowskiej prasy konspiracyjnej 1940–1945*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2003, nr 7; *Problem granic powojennego Państwa Polskiego w publikacjach Stronnictwa Demokratycznego w Krakowie w latach 1940–1945*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2002, nr 6; zob. też: T. Skrzyński, *Polityka komunistów wobec Stronnictwa Demokratycznego w województwie krakowskim w pierwszej połowie 1948 r.*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2006, nr 10; idem, *Polityka PPR wobec Stronnictwa Demokratycznego w Krakowskiem w 1947 r.*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2007, t. 13 (w druku) oraz T. Nowiński, *Stronnictwo Demokratyczne w województwie krakowskim w latach 1945–1975*, Warszawa 1981;

Tymczasem w 1948 r. letnie zmiany w kierownictwie PPR postawiły pod znakiem zapytania dalsze istnienie SD. Część władz Stronnictwa uznała, że demokraci spełnili już swą rolę na scenie politycznej i przeszła do szeregów partii komunistycznej². Odwołano przygotowania do nagłośnionego propagandowo jubileuszu 10-lecia istnienia SD. Odroczone planowany kongres ugrupowania. W związku z nakazanymi odgórnie poszukiwaniami „wroga klasowego” uległ zaostrzeniu stosunek do Stronnictwa przekonanych o swej wszechwładzy lokalnych komunistycznych aktywistów.

Nowe krajowe kierownictwo PPR na razie nie zamierzało jednak likwidować SD. Warunkiem dalszego istnienia demokratów było przystosowanie się ich do nowych warunków. Zgodnie z poglądami PPR SD miało przyjąć na siebie rolę mniej ważnego pasa transmisyjnego reżimu wobec „niemarksistowskich” warstw społecznych. Zaliczono do nich zatrudnionych w prywatnym sektorze gospodarki i tzw. inteligencję pracującą³.

Stosunek PPR do tych warstw społecznych miał odtąd przemożny wpływ na politykę komunistów wobec Stronnictwa.

W województwie krakowskim lepsza dla SD była sytuacja w środowisku inteligencji. Komuniści posiadali tu dość małe wpływy. Przykładem mogą być nauczyciele. We wrześniu 1948 r. pod względem ich ilości w PPR zajmowano przedostatnie miejsce w kraju wśród organizacji wojewódzkich hegemonia sceny politycznej⁴. Umiarkowane efekty dał komunistom silny nacisk służbowy przez kuratorium⁵.

B. M. Woźniakowski, *Geneza i działalność Klubu Demokratycznego i Stronnictwa Demokratycznego w Krakowie w latach 1937–1939*, „Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1989, nr 16.

² Jerzy Kosmaczewski wymienia 7 członków Rady Naczelnej SD, który przeszli do PPR oraz 1 działacza, którego, mimo jego chęci, nie przyjęto do SL (J. Kosmaczewski, *Stanowisko Stronnictwa Demokratycznego wobec dokonujących się przeobrażeń w życiu społecznym i politycznym Polski (1948–1949)*, [w:] *Rozwój i działalność PZPR 1948–1975, materiały z sesji naukowej*, Warszawa 1977, s. 270, przypis 11).

³ M.in.: A. Andrusiewicz, *Stronnictwo Demokratyczne w systemie politycznym Polski Ludowej*, Warszawa 1985, s. 65–66; A. Czubiński, *Stronnictwo Demokratyczne (1937–1989). Zarys dziejów*, Poznań 1998, s. 188–189.

⁴ J. Jakubowski, *Polityka oświatowa Polskiej Partii Robotniczej 1944–1948*, Warszawa 1975, s. 272, zob. 281.

⁵ Co najmniej od drugiej połowy 1948 r. w stosunku do nauczycieli – członków SD, kontrolując w pełni kuratorium krakowscy komuniści przejawiali nawet, zdaniem Prezydium WK SD, „kacykostwo” (Archiwum Państwowe w Krakowie (APKr) PPR 13 Protokół posiedzenia egzekutywy KW PPR z 27 października 1948; Archiwum Akt Nowych (AAN) SD 488 Protokół posiedzenia Prezydium WK SD z 23 września 1948).

W styczniu 1949 r. w krakowskim Komitecie Wojewódzkim (KW) stwierdzono: „Należy podkreślić, że Partia nasza zajęła się zagadnieniem oświaty dosyć późno, bo dopiero po Naradzie Krajowej [PPR] w październiku 1948 r. Stan ten wpłynął na duże zaniedbanie w dziedzinie szkolnictwa [...]. Dlatego mimo pewnych osiągnięć w dziedzinie upolitycznienia [...] nauczyciela do zagadnienia tego należy podejść w sposób planowy”⁶.

Znacznie gorsza dla komunistów sytuacja panowała na terenie województwa krakowskiego wśród ludzi kultury. Jeszcze w grudniu 1947 r., na dwa tysiące osób zaliczonych do tej grupy społecznej tylko 23 było członkami PPR.

By zwiększyć wpływ na inteligencję komuniści zmierzali do zagwarantowania sobie stałego nadzoru nad członkami partii satelickich w tym środowisku⁷. Przydatność Stronnictwa w polityce na wspomnianym terenie nie zmieniała jednak marginalnego traktowania SD przez PPR. Nieprzypadkowo na lipcowej wojewódzkiej naradzie aktywu partii komunistycznej I sekretarz KW podkreślał, by w ofensywie przeciwko tzw. reakcji jego działacze szukali na terenie województwa wroga „w mieście, w literaturze, sztuce, piśmie, w języku, w ambonie, wszędzie gdziekolwiek on występuje”. Omówił rolę Stronnictwa Ludowego (SL) i „odrodzonego” Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL). Równocześnie ani słowem nie wspominał o funkcji SD w nowej sytuacji⁸.

Tak samo postępowała krakowska PPR wobec poszczególnych instytucji, wobec których zamierzała podjąć wspomnianą ofensywę. Przykładem może być środowisko naukowe z Polską Akademią Umiejętności i Uniwersytetem Jagiellońskim na czele. Z protokołów posiedzeń Zarządu tej pierwszej jednoznacznie wynika, że w polityce wobec krakowskich uczonych PPR wyznaczyła SD rolę marginalną⁹. Podobnie było w całym kraju. O stosunku komunistów do ówczesnej kadry szkół wyższych świadczy np. fakt, iż wobec kształcenia studentów „w duchu nam [=PPR] obcym” z niemal 12 000 absolwentów uniwersyteckich wydziałów prawa z lat 1945–1952 w nadzorowanym przez komunistów sądownictwie i prokuraturze zatrudniono łącznie jedynie 1808 osób (inna rzecz, że nie każdy chciał tam praco-

⁶ APKr PZPR 188. Protokół posiedzenia egzekutywy KW PZPR z 27 stycznia 1949.

⁷ APKr PPR 11. Protokół posiedzenia egzekutywy KW PPR z 4 grudnia 1947; „Biuletyn Informacyjny Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego” 12.03.1948, [w:] *Biuletyny Informacyjne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1948*, red. B. Gronek, I. Marczak, M. Olkuśnik, Warszawa 1995, s. 49.

⁸ APKr PPR 8. Protokół posiedzenia wojewódzkiego aktywu PPR z 15 lipca 1948.

⁹ Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności (AN PAN i PAU), PAU I – 12 Protokoły Zarządu PAU z 1948; AN PAN i PAU, PAU. Korespondencja Sekretarza Generalnego z lat 1947–1948.

wać)¹⁰. W sierpniu 1948 r. (okres urlopowy) Komitet Centralny (KC) PPR nakazał „spowodowanie” przez krakowski KW tej partii odbycia posiedzeń przez zlokali-zowane na terenie województwa władze 11 towarzystw naukowych i „związków artystycznych” oraz wysłanie przez nie depesz na Światowy Kongres Intelktualistów we Wrocławiu. Żądane pisma miały solidaryzować się „z przewodnią linią obrony pokoju”, którą miał zaprezentować ten zjazd. KC nic nie wspomniało jednak o wykorzystaniu tu pomocy SD. Poręczniej było z krakowskiego KW PPR polecenia wysłać do wspomnianych organizacji bezpośrednio, np. telefonicznie. O rezultatach tej akcji KC nakazało siebie informować do 20 sierpnia¹¹. Nie brano nawet pod uwagę, iż reprezentanci niektórych z wspomnianych instytucji mogą po prostu uczestniczyć w kongresie intelektualistów. Trafnie odczytując oczekiwania „Warszawy” krakowski KW PPR zdecydował o poszerzeniu listy organizacji wysyłających przymusowo depesze. Presja komunistów nie pozostała zapewne bez wpływu np. na termin, odbytego 17 sierpnia 1948 r. w Krakowie, nadzwyczajnego posiedzenia Zarządu Polskiej Akademii Umiejętności. Sekretarz generalny tej najważniejszej w kraju niepaństwowej instytucji naukowej odpowiednie pismo w sprawie kongresu wysłał 24 sierpnia. Korzystając z okazji polecił w kancelarii Akademii wystosować pozdrowienia w imieniu Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa oraz Towarzystwa Polsko-Włoskiego (jako ich prezes)¹². W tej sytuacji nie dziwi przesłanie w tym okresie do KW PPR sprawozdania z działalności przez Narodowy Instytut Węgierski¹³.

W ramach polityki wobec nauki, niezależnie od represji cenzury, komuniści usunęli z końcem grudnia 1948 r. z Uniwersytetu Jagiellońskiego niedawnego lidera krakowskiego SD Adama Krzyżanowskiego. W lipcu 1949 r. zrzekł się on godności honorowego prezesa Wojewódzkiego Komitetu (WK) SD i mandatu poselskiego¹⁴.

¹⁰ Cyt. za: G. Jakubowski, *Sądownictwo powszechne w Polsce w latach 1944–1950*, Warszawa 2002, s. 201; szerzej: P. Hübner, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza Systemu*, t. 1, 2, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.

¹¹ APKr PPR 209 Pismo kierownika Wydziału Oświaty i Kultury KC PPR z 29 lipca 1948.

¹² AN PAN i PAU, PAU. Korespondencja Sekretarza Generalnego 1948 b. nr. Kopie telegramów wysłanych z PAU z 24 sierpnia 1948. Wszystkie trzy telegramy pisane są na tej samej maszynie do pisania. Zob. AN PAN i PAU, PAU I-12. Protokoły posiedzeń Zarządu PAU z 17 sierpnia i 17 września 1948.

¹³ APKr PPR 209. Sprawozdanie z działalności Narodowego Instytutu Węgierskiego i jego planów na rok 1948/1949.

¹⁴ J. Rosicka, *Adam Krzyżanowski*, [w:] *Złota Księga Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego*, red. J. Stelmach i W. Uruszczak, Kraków 2000, s. 284; zob. S. Kisielewski, *Abecadło Kisiela*, Warszawa 1990, s. 51–52, 137.

Warto wspomnieć, że nie spowodowało to zaprzestania represji. Dnia 11 listopada 1949 r. Krzyżanowski został zaskoczony informacją o przydzieleniu przez administrację dwóm obcym mu osobom pokojów w jego własnym mieszkaniu¹⁵.

Wpływ na pozycje SD wśród omawianej warstwy społecznej na terenie województwa miały nastroje antyinteligencje w PPR jesienią 1948 r.¹⁶ Kontrolowana przez komunistów prasa w Krakowie wprost informowała, że październikowe plenum KW postanowiło znacznie mocniej atakować pozycje „wszetechników i reakcjonistów na odcinku kultury i oświaty”¹⁷. Swoiście dostosowując się do tych instrukcji sekretarz koła PPR w jednej z placówek naukowych donosił do krakowskiego KW, że zakładanie przez dyrektora tej instytucji właśnie teraz, w przeddzień wchłonięcia PPS przez PPR, koła SD „kwalifikuje go jako wroga klasowego i politycznego”¹⁸.

Znacznie trudniejszą sytuację miało Stronnictwo wśród tzw. inicjatywy prywatnej. Kierownictwo SD uznało wyższość „gospodarki uspołecznionej nad gospodarką indywidualną”. Podkreślano równocześnie, że sektor prywatny powinien jeszcze przez jakiś czas „spełniać użyteczne funkcje gospodarcze”¹⁹. W 2 połowie 1948 r. reżim nasilił niszczenie tej części gospodarki. Równocześnie obłudnie przekonywał, że będzie się ona w przyszłości rozwijała. Rzemieślnicy i kupcy mieli „jedynie” tak postępować, „by harmonijnie pogodzić interes własny z interesem kraju”²⁰. W listopadzie 1948 r. w krakowskiej prasie ukazało się oświadczenie kierującego polityką gospodarczą państwa Hilarego Minca. Podkreślał on obłudnie: „Polityka fiskalna zmierza o urealnienia wpływów podatkowych, a nie likwidacji przedsiębiorstw prywatnych”²¹. Już dwa tygodnie wcześniej Biuro Polityczne KC

---

¹⁵ Odwołał się od tej decyzji (Biblioteka Naukowa PAU i PAN Spuścizna A. Krzyżanowskiego, część nieuporządkowana [sygnatura nadana teczce przez twórcę spuścizny: „varia 22/2 1959” i „Teczka J-2”] Pismo A. Krzyżanowskiego do prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej z 17 grudnia 1949).

¹⁶ APKr PPR 13. Protokół posiedzenia egzekutywy KW PPR z 27 października 1948.

¹⁷ *Wzmożenie czujności i aktywności tematem obrad KW PPR w Krakowie*, „Dziennik Polski” 10.10.1948, nr 278, s. 4.

¹⁸ APKr PPR 404 Meldunek sekretarza koła PPR w Głównym Instytucie Metalurgii i Odlewnictwa z 16 listopada 1948.

¹⁹ Rezolucja Rady Naczelnej SD z 11 października 1948, [w:] *Stronnictwo...*, cz. I, s. 272–279.

²⁰ F. S., *Przyszłość inicjatywy prywatnej*, „Dziennik Polski” 22.01. 1948, nr 22, s. 1; *Przemysł prywatny będzie się rozwijał*, „Dziennik Polski” 2.06.1948, nr 148, s. 1.

²¹ *Oświadczenie ministra Minca w sprawie przedsiębiorczości prywatnej*, „Dziennik Polski” 6.11.1948, nr 304, s. 3.

PPR zdecydowało o znacznym powiększeniu dotyczących ich obciążeń²². Rosły podatki, opłaty skarbowe i „zainteresowanie” ze strony krakowskiego UB. Wprowadzono system przymusowego oszczędzania. Powiększono opłaty uzupełniające zwane „domiarami” obciążające prywatny sektor gospodarki. Zakładały one powszechną nieuczciwość zeznań podatkowych. Stosowano dyskryminacyjną politykę lokalową i czynszową²³. Już we wrześniu 1948 r. należącym do krakowskiej PPR dziennikarzom „Echa Krakowa” i „Dziennika Polskiego” nakazano zaostrzyć linię polityczną tych gazet w stosunku do prywatnego sektora gospodarki, zwiększyć ilość materiałów politycznych i zaostrzyć „ton” publicystyki²⁴. Krakowscy komuniści chcieli się przy okazji wykazać jak największą wykrywalnością nadużyć w tej grupie społecznej. W wyniku polityki PPR wartość produkcji rocznej przedsiębiorstw prywatnych w omawianym województwie spadła do końca grudnia 1948 r. o niemal 30% a setki, jeśli nie tysiące²⁵ pracowników musiało szukać innej pracy. Najbardziej drastycznie dotknęło to hurtu. Do końca 1948 r. ilość zajmujących się nim podmiotów gospodarczych spadła w województwie o ponad 75%²⁶. W obszarze działalności krakowskiej delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w 1948 r. ilość osób, których dotyczyły

²² Protokół posiedzenia Biura Politycznego KC PPR z 23 października 1948, [w:] *Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1947–1948*, oprac. A. Kochoński, Warszawa 2002, s. 310.

²³ J. Kaliński, Z. Landau, *Gospodarka Polski w XX wieku*, Warszawa 1998, s. 216–218; *Z dniem 1 września b. r. Podwyżka komornego tylko dla inicjatywy prywatnej*, „Dziennik Polski” 29.07.1948, nr 205, s. 3; *Nowy dekret o najmie lokali Od 1 września obowiązuje częściowa podwyżka czynszów*, „Echo Krakowa” 1.08.1948, nr 208, s. 2; Instruktaż z 13 lipca 1948 szefów Wojewódzkich Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) i dyrektorów departamentów, [w:] *Aparat bezpieczeństwa latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody*, cz. II, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1996, s. 106.

²⁴ APKr Polska Partia Socjalistyczna (PPS) 65 Protokół posiedzenia kolegium prasowego przy Wydziale Propagandowym KW PPR[!] z 20 września 1948.

²⁵ Doliczono zwolnionych z ocalałych na razie zakładów redukujących koszty. O łągodzeniu wówczas przez sektor prywatny bezrobocia – H. Wawrzyński, *Ekonomiczno-społeczna sytuacja młodzieży w regionie białostockim w okresie jednoczenia organizacji młodzieżowych i powstania ZMP*, [w:] *Zjednoczenie polskiego ruchu młodzieżowego i powstanie ZMP*, red. Z. J. Hirsy, Białystok 1990, s. 90 o znacznym wówczas bezrobociu w województwie krakowskim np. Archiwum Zarządu Wojewódzkiego PSL w Krakowie (AZWPSLKr) 931.S.04. Józef Szostak, *Wspomnienia 1935–1974*.

²⁶ A. Kielbicka, *Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie 1850–1950*, Kraków 2003, s. 116, 118, 126; zob. też: APKr Okręgowa Komisja Związków Zawodowych (OKZZ) 1129 Sprawozdanie Wydziału Ekonomicznego OKZZ za 1 lipca–30 października 1948; APKr OKZZ 1723 Sprawozdanie OKZZ za 1945–1947.

wnioski o ukaranie zwiększyła się w porównaniu z 1947 r. o 266%. Był to największy wzrost procentowy w całej Polsce. Zajęto w ten sposób trzecie miejsce w kraju w liczbach bezwzględnych. Ogółem tylko grzywny wymierzone w latach 1947–1949 przez krakowską delegaturę Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym przekroczyły znacznie 18 miliardów złotych. Dawało to jej drugie miejsce w kraju²⁷. Pracujący w niszczonej części gospodarki zaczęli rozumieć, że, wbrew obłudnym uspokajającym deklaracjom komunistów²⁸, rozpoczęła się sterowana odgórnie likwidacja zakładów, w których są zatrudnieni. Władze starały się zsynchronizować stopniowe unicestwienie prywatnych przedsiębiorstw z rozwojem sektora gospodarki kontrolowanego przez państwo. Miał on zająć na rynku miejsce tzw. prywatnej inicjatywy i uzyskać jej kosztem dodatkowe środki na inwestycje gospodarcze. Nieprzypadkowo jesienią 1948 r. władze krajowe SD obsadzały z klucza partyjnego stanowisko wicedyrektora w mającej długie tradycje krakowskiej Izbie Przemysłowo-Handlowej²⁹. Już wiosną 1948 r. za przydatne do osiągnięcia wspomnianych celów uznano w KC PPR przymusowe zrzeszenia prywatnego przemysłu. Jak pouczano działaczy wojewódzkich partii komunistycznej „winny [one] się stać instrumentem państwa kształtującym ramy i formy rozwoju[!] inicjatywy prywatnej w przemyśle”. Na omawianym terenie skład personalny przymusowych zrzeszeń miał być nadzorowany przez Wydziały Personalne: KC i krakowskiego KW PPR³⁰. Równocześnie rzemieślnicy małopolscy zostali przymusowo skupieni w cechach z odgórnie mianowanymi upolitycznionymi zarządami³¹. Komuniści nie posiadali jednak do składu tych ostatnich odpowiedniej ilości dogodnych dla siebie kandydatów. W lipcu 1948 r. narzekano w krakowskiej PPR, że brak zainteresowania tymi sprawami doprowadził do konieczności „stawiania” na kierownicze stanowiska „ludzi, których właściwie mamy usuwać od pracy”³². Nie dziwi więc

²⁷ Obliczenia własne na podstawie: Działalność Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w liczbach za lata 1946–1949, [w:] *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945–1954. Wybór dokumentów*, oprac. D. Jarosz, T. Wolsza, Warszawa 1995, dok. II-14, s. 100, 113. Należy podkreślić, że podane szacunki dotyczą ogółu skazanych przez delegaturę.

²⁸ Np. APKr Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie 8 Notatka z konferencji w Warszawie prezesów i dyrektorów Izb Przemysłowo-Handlowych 14 i 15 października 1948.

²⁹ AAN SD 488. Protokół posiedzenia Prezydium WK SD z 1 października 1948.

³⁰ APKr PPR 403. Pismo Wydziału Personalnego KC PPR do Wydziałów Personalnych KW z 4 maja 1948.

³¹ Zob. np.: *Komisaryczny Zarząd Okręgowy rozpoczął urzędowanie*, „Echo Krakowa” 30.07.1948, nr 206, s. 3; APKr PPR 404. Sprawozdanie F. Dziuby do KW PPR ze zjazdu władz Ogólnopolskiego Komitetu Cechów Rzemiosł Włókienniczych z 1 marca 1948.

³² APKr PPR 8. Protokół zebrania wojewódzkiego aktywu PPR z 15 lipca 1948.

zaangażowanie krakowskiego SD w organizowanie w miastach upolitycznionych spółdzielni drobnych wytwórców. W planach PPR te ostatnie miały być „transmisją” poleceń partii komunistycznej dla nadzorowanego przez reżim prywatnego sektora gospodarki. Nieprzypadkowo, realizując odgórne wytyczne, do marca 1949 r. miano zorganizować w omawianym województwie 8 kół rzemieślniczych SD³³.

W opisanej sytuacji nadal, mimo nakazanych przez komunistów posunięć, wśród krakowskich demokratów przeważała szeroko rozumiana inteligencja. Świadczy o tym nawet rozesłany do ważniejszych aktywistów Stronnictwa wykaz tematów „wymagających pogłębienia i szerszego omówienia na łamach prasy”. Poniżej postanowień Rady Naczelnej omawianego ugrupowania i zagadnień dotyczących tzw. prywatnej inicjatywy „Warszawa” musiała, chcąc nie chcąc, umieścić też takie zagadnienie „inteligencja pracująca podstawową bazą SD”³⁴. W celu „opanowania” wojewódzkich władz Stowarzyszenia Prawników Demokratów krakowskie kierownictwo Stronnictwa próbowało reanimować „Wydział” przedstawicieli tego zawodu przy Wojewódzkim Komitecie (WK) SD kierowany przez sędziego Jana Turowicza³⁵.

Równocześnie jednak na październikowym posiedzeniu tarnowskiej Powiatowej Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Demokratycznych reprezentant SD został poinstruowany, że jego ugrupowanie ma „opierać się nie na pracodawcach, lecz na inteligencji.” Pouczono go, że zadaniem demokratów ma być „aktywizowanie” tej grupy społecznej. Zażądano równocześnie usunięcia z SD „spekulantów, wyzyskiwaczy”, czyli przedsiębiorców i kupców³⁶. Dostosowując się do oczekiwań PPR, władze nowosądeckiego SL raportowały do Krakowa, że w tym powiecie realizacja przez demokratów nowego kursu politycznego „nie jest zbyt pozytywna gdyż ma ono w swych szeregach inteligencję starego typu i kupiectwo”³⁷.

³³ AAN SD 491. Odpis protokołu zjazdu wojewódzkiego SD z 27 marca 1949.

³⁴ AN PAN i PAU. Spuścizna W. Goetla 60/I Pismo Centralnego Komitetu (CK) SD do wybranych aktywistów z 22 października 1948.

³⁵ AAN SD 488. Protokoły posiedzeń Prezydium WK SD z 2 i 9 września 1948; zob. *Konspiracja Lwowska 1939–1944 Słownik Biograficzny*, oprac. G. Mazur i J. Węgierski, Kraków 1997, s. 211 (w *Słowniku* podano okoliczności wówczas mogące wymusić zaangażowanie polityczne Jana Turowicza właśnie w SD). Dla porządku: poszukiwania w Archiwum Jerzego Turowicza dały wynik negatywny. Wobec rzadkości nazwiska założono, że nie ma przypadkowej zbieżności osób (w aktach jest tylko pierwsza litera imienia).

³⁶ AZWPSLKr 912.03.02. Protokół posiedzenia Powiatowej Komisji Porozumiewawczej Stronnictw Demokratycznych (PKPSD) w Tarnowie z 14 października 1948.

³⁷ AZWPSLKr 912.04.NS.02. Sprawozdanie miesięczne Zarządu Powiatowego (ZP) SL Nowy Sącz do Zarządu Wojewódzkiego (ZW) SL za listopad 1948.

Na terenie omawianego województwa komunistyczni aktywiści mieli też m.in. wymusić zmianę orientacji politycznej sympatyzującej ze Stronnictwem grupy pocztowców³⁸.

W 1948 r. PPR nie podejmowała prób wykorzystania w krakowskiego SD do nadzoru nad Stronnictwem Pracy jako „bratniego” ugrupowania w środowisku tzw. inicjatywy prywatnej³⁹. Nieprzypadkowo na październikowym posiedzeniu Rady Naczelnej demokratów jasno miano dawać do zrozumienia, iż SD jest jedynym stronnictwem działającym w środowisku tzw. inicjatywy prywatnej⁴⁰. Nic dziwnego. Podstawowymi czynnikami było drugorzędne znaczenie obu stronnictw dla KC PPR, ich niewielkie wpływy oraz skromna (w porównaniu ze wsią) liczebność warstw społecznych, w których miały działać.

W takiej sytuacji od lipca 1948 r. krakowskie kierownictwo demokratów starało się przygotować członków do działania w nowej sytuacji⁴¹. Znamienne następstwa miał najpoważniejszy w województwie konflikt między powiatowymi kierownictwami SD i PPR. Powstała w lipcu różnica zdań w Nowym Sączu dotyczyła wielkości reprezentacji Stronnictwa w muszyńskiej Miejskiej Radzie Narodowej. W sierpniu PPR interweniowała w Prezydium WK SD. Chcąc dać satysfakcję „partii rządzącej” na zwołanym specjalnie nadzwyczajnym posiedzeniu tego gremium, będąc w mocno uszczuplonym składzie (okres urlopowy), wykluczono radnych Stronnictwa (Stanisława Bukowskiego, Jana Wilczyńskiego i Jana Jeżowskiego). Równocześnie zawieszono koło SD w Muszynie i kazano wytłumaczyć się ze swego postępowania jednemu członkowi WK z Nowego Sącza, prezesowi tamtejszego Zarządu Powiatowego, Janowi Waśko. Pretekstem była postawa radnych SD w, ciągnącej się przynajmniej od lutego 1947 r., sprawie wykluczenia reprezentacji PSL z tamtejszej Rady Narodowej. Na następnym posiedzeniu Prezydium WK Waśko został bezprawnie usunięty ze Stronnictwa. Kierującego

---

³⁸ AAN SD 488. Protokół posiedzenia Prezydium WK SD z 14 października 1948. Prawdopodobieństwo tej informacji podnoszą wpływy SD w tej grupie społecznej w innych województwach.

³⁹ Taktykę taką krakowska PPR stosowała wobec SL i „odrodzonego” PSL (szerzej na ten temat: T. Skrzyński, *Z dziejów SL i „odrodzonego” PSL w województwie krakowskim*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 2006, nr 34, s. 169–175). W odróżnieniu od prywatnego sektora gospodarki chłopi nie byli jednak grupą społeczną, którą komuniści pragnęli w najbliższym czasie unicestwić.

⁴⁰ *Z obrad Rady Naczelnej Stronnictwa Demokratycznego. SD będzie towarzyszyło masom pracującym w ich pochodzie ku socjalizmowi*, „Dziennik Polski” 15.10.1948, nr 283, s. 3.

⁴¹ Por. *Staraniem Komitetu Miejskiego Stronnictwa Demokratycznego*, „Echo Krakowa” 3.07.1948, nr 179, s. 4.

SD prezesa krakowskiego WK sędziego Alfreda Eimera, wnioskującego o załogowanie sankcji wobec muszyńskich działaczy przekonano, że „byłoby to krokiem w kierunku zerwania współpracy z PPR”. Jeden z dyskutantów podkreślił, że działania lidera nowosądeckich demokratów są nie tylko szkodliwe dla Stronnictwa, ale także skierowane „przeciwko ustrojowi, a jego sprawami powinien się właściwie zająć Urząd Bezpieczeństwa[!]”. Równocześnie nie zgodzono się, by tym zagadnieniem zajęło się, mniej podatne na instrukcje z krakowskiej PPR, plenum WK SD⁴². Okazało się jednak, że możliwości znalezienia dogodnego dla komunistów kandydata na miejsce Jana Waśko są bardzo ograniczone. Na, nadzorowanym odgórnie, nadzwyczajnym zjeździe delegatów demokratów z powiatu nowosądeckiego wybrano Zarząd Powiatowy, w którym wiodącą rolę odgrywali prawnicy. Byli oni niechętnie postrzegani przez komunistów⁴³. Wbrew założeniom towarzyszącym zmianom personalnym, taki sposób rozwiązania konfliktu pociągnął za sobą znaczne obniżenie liczebności nowosądeckiej organizacji SD oraz zmniejszenie się, i tak niewielkiej, aktywności tamtejszych struktur Stronnictwa⁴⁴. Robiąc cnotę z konieczności, Prezydium WK demokratów uznało, że opisane represje są dostateczne, aby tamtejszy „teren zrozumiał, że przynależność do SD nakłada na kolegów obowiązki, a nie daje praw [sic!]”⁴⁵.

Pozory równoprawnego traktowania latem 1948 r. trudno znaleźć także w pozostałych powiatach województwa krakowskiego. Przykładowo w Białej, 12 dni po omówieniu przez lokalne kierownictwa PPR i PPS sposobów zacieśniania współpracy z SD, uzgodniły one, bez wiedzy Stronnictwa, wielkość jego reprezentacji w Miejskiej Radzie Narodowej i sądach obywatelskich⁴⁶. Podobnie było na niższym szczeblu. W kopalni Brzeszcze (powiat bialski) tamtejszy dyrektor Józef Jakubowski z SD został latem 1948 r. usunięty przez komunistów pod zarzutem (a może

---

⁴² M.in. AAN SD 488. Protokoły posiedzeń Prezydium WK SD z 11 i 19 sierpnia 1948; APKr PPR 195. Kopia protokołu posiedzenia Miejskiej Rady Narodowej w Muszynie z 22 lutego 1947; AZWPSLKr 912.04.NS.02. Sprawozdanie ZP SL Nowy Sącz do ZW SL za lipiec 1948; zob. Instytut Pamięci Narodowej w Krakowie (IPNKr) 075/33 Sprawozdanie Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego Nowy Sącz do WUBP z 11 sierpnia 1947.

⁴³ AAN SD 488. Protokoły posiedzeń Prezydium WK SD z 2 września 1948; AZWPSLKr 912.04.NS.02. Sprawozdania ZP SL Nowy Sącz do ZW SL za sierpień i wrzesień 1948; APKr PPR 19 Protokół zebrania „szóstki” partyjnej PPR i PPS w Nowym Sączu z 31 maja 1948.

⁴⁴ AZWPSLKr 912.04.NS.02. Sprawozdania ZP SL Nowy Sącz do ZW SL za wrzesień i październik 1948; zob. APKr PPS 60. Sprawozdanie Powiatowego Komitetu PPS w Nowym Sączu do WK za sierpień 1948.

⁴⁵ Odpis protokołu zjazdu wojewódzkiego SD..., z 27 marca 1949.

⁴⁶ APKr PPR 413. Protokół zebrania powiatowej „szóstki” PPR i PPS w Białej z 2 i 14 lipca 1948.

pretekstem) hamowania forsowanego przez PPR rozwoju, niekorzystnego dla robotników, współzawodnictwa pracy⁴⁷. Wysoce prawdopodobne, że chcąc zachować swoje posady niektórzy demokraci przechodzili do PPR⁴⁸.

Za konieczne do efektywnego pełnienia przez ugrupowanie nowej roli w systemie politycznym uznano zmiany personalne w Stronnictwie. Jak stwierdzono w jego krakowskich władzach na najniższym szczeblu obowiązywała najczęściej „zasada dekowania się pod skrzydłami” SD⁴⁹. Na początku września 1948 r. Prezydium WK podjęło decyzję o zmianach w Powiatowych Komitetach Stronnictwa w Białej, Żywcu i Tarnowie. W tym pierwszym przypadku hamulcem w usunięciu przez władze wojewódzkie demokratów Jana Przybyły z prestiżowego stanowiska burmistrza stolicy powiatu było, paradoksalnie, nastawienie komunistów. Kierownictwo krakowskiego SD słusznie obawiało się, że taka decyzja spowoduje objęcie posady burmistrza Białej przez działacza PPR. Odwlekanie sprawy okazało się jednak zgubne. Wkrótce, z inicjatywy I sekretarza białskiego Komitetu Powiatowego PPR, usunięto Przybyłę ze stanowiska za „wrogie wystąpienia i nastawienia do naszego ustroju”⁵⁰. Być może jesienią 1948 r. zdarzały się także posunięcia personalne w krakowskim SD niewynikające z przyczyn politycznych. Rezygnacja prezesa Zarządu Powiatowego demokratów w Chrzanowie była związana ze stawieniem się go na plenum WK w stanie ewidentnie wskazującym na spożycie alkoholu i „stosownie do tego” zachowywanie się na sali⁵¹. Zważywszy na to, co zainteresowany mówił na obradach, nie można jednak wykluczyć, że był to jedynie pretekst. Może stał się on na posiedzeniu w takim stanie kilka godzin po otrzymaniu informacji o decyzji rychłego usunięcia ze stanowiska.

Władze Stronnictwa wyciągnęły konsekwencje wobec krakowskiego posła SD Albina Jury za wypowiedź na forum Wojewódzkiej Rady Narodowej. Nie działano tu zapewne z własnej inicjatywy. Jego wypowiedź została bowiem ostro skrytykowana przez prominentnych przedstawicieli trzech największych ugrupo-

---

⁴⁷ M.in. AAN PPR Mf 2136/20 (295/IX-182). Analiza współzawodnictwa w kopalni węgla Brzeszcze z 1 września 1948; APKr PPR 413. Protokół posiedzenia powiatowej „szóstki” PPR i PPS w Białej z 12 sierpnia 1948.

⁴⁸ APKr PPR 404. Sprawozdanie o zakładzie pracy PBE i pracy działu personalnego do Wydziału Personalnego KW PPR Kraków z 28 października 1948. Należy się zastrzec, iż nie udało się ustalić dokładnej daty przejścia dyrektora administracyjnego zakładu do partii komunistycznej.

⁴⁹ AAN SD 488. Protokół posiedzenia Prezydium WK SD z 2 września 1948.

⁵⁰ AAN SD 488. Protokoły posiedzeń Prezydium WK SD z 2 i 23 września 1948; APKr PPR 413. Protokół zebrania międzypartyjnej „szóstki” PPR i PPS w Białej z 20 sierpnia 1948.

⁵¹ AAN SD 488. Protokół posiedzenia Prezydium WK SD z 7 października 1948.

wań politycznych w województwie (PPR, PPS i SL). Wystąpienie Jury (w 1947 r. jedynego reprezentanta Stronnictwa w sejmowej komisji rolnej⁵²) zostało potraktowane przez krakowskich komunistów jako próba poróżnienia między sobą PPR i SL. Groziło mu usunięcie z SD. Marną pociechą dla aktywistów Stronnictwa była skuteczna, przynajmniej przejściowo, interwencja demokratów w KW PPR w sprawie złego traktowania Stronnictwa przez komunistycznego burmistrza Wadowic. Także na szczepku wojewódzkim SD jako towarzysz komunistów w „marszu do socjalizmu” od początku nie było cenione. W czasie październikowych obrad Rady Naczelnej demokratów, w trakcie odbywającej się w Krakowie uroczystości z udziałem ministra obrony narodowej Michała Żymierskiego, miejsca zarezerwowane dla reprezentacji Stronnictwa bezkarnie zajęła milicja⁵³. W powiatach komunistyczni działacze otwarcie dawali do zrozumienia reprezentantom pozostałych ugrupowań: „tylko PPR i PPS ma stanowczy głos i możność obradowania, natomiast SD i PSL nie będzie brane pod uwagę, a [w wypadku] SL to zależeć będzie od okoliczności”. Gdzieniedzie komuniści wyrażali pogląd, że żadne z tych trzech ugrupowań „nie może o niczym stanowić, ponieważ nie jest w ogóle żadną partią, lecz tylko stronnictwem”⁵⁴. W Krakowie na jednym z wrześniowych zebrań aktywu ubezwłasnowolnionej przez komunistów PPS wyjaśniano, że SL, „odrodzone” PSL oraz SD zanikną. Ich obecne istnienie to „Wynik chwilowy struktury politycznej w Polsce”⁵⁵. W tych realiach groźnie brzmiał nawet apel bocheńskiego Komitetu Powiatowego PPR o likwidację rozdźwięków między lokalnymi działaczami i członkami partii komunistycznej oraz SD⁵⁶.

Czasem, by dostosować się do nowej sytuacji, lokalne struktury demokratów wiernie kopiowały posunięcia PPR. Należąca do przodujących w lojalności wobec komunistów chrzanowska SD⁵⁷ miała przeprowadzić na konferencji powiatowej

⁵² *Klub Poselski Stronnictwa Demokratycznego*, „Biuletyn Informacyjny Stronnictwa Demokratycznego” 5.06.1947, nr 1, s. 16.

⁵³ AAN SD 488. Protokoły posiedzeń Prezydium WK SD z 7, 14 października i 1 listopada 1948.

⁵⁴ AZWPSLKr 912.04.NS.01. Protokół posiedzenia prezydium ZP SL Nowy Sącz 29 listopada 1948 (oba cytaty).

⁵⁵ APKr PPS 280. Protokół zebrania aktywu samodzielnych kół PPS Dzielnicy Śródmieście w Krakowie z 16 września 1948.

⁵⁶ AAN PPR Mf 2136/18 (295/IX-167). Sprawozdanie Komitetu Powiatowego PPR Bochnia na konferencję powiatową PPR 21 listopada 1948.

⁵⁷ Miała silną pozycję w administracji, np. członkami SD było 9,5% ogółu pracowników starostwa, a PPR 12,2%. (APKr Akta Tajne TJN II 8 Wykaz pracowników starostwa chrzanowskiego na 1 listopada 1948; ibidem, Wykaz sołtysów, wójtów i sekretarzy gminnych powiatu chrzanowskiego na 1 listopada 1948).

Stronnictwa umiarkowaną „czystkę” członków. Jest jednak wysoce prawdopodobne, że zdecydowaną większość wykluczonych z ugrupowania w tym powiecie stanowiły „martwe dusze” – członkowie istniejący jedynie w ewidencji Stronnictwa. Odmówiono też przy tej okazji przyjęcia do chrzanowskiego SD 40 chętnych z PPS⁵⁸. W Tarnowie w październiku reprezentant demokratów zapytujący, czy może zostać przyjęta w szeregi Stronnictwa osoba wykluczona z innej partii, usłyszał od przedstawicieli PPR, że nie jest to możliwe. Z PPS bowiem „usunięto ludzi, którzy działali przeciw Rządowi, siewców prawicowych poglądów, którzy idą pod prąd przeciw socjalizmowi”⁵⁹.

Równolegle członków Stronnictwa usuwano z krakowskiej administracji, samorządu, związków zawodowych itp.⁶⁰ Szczególnie było to widoczne na niższych szczeblach. Nieprzypadkowo na forum powiatowej konferencji bialskiej PPR publicznie zapytywano, kogo reprezentują demokraci w Gminnych Radach Narodowych: „na pewno nie chłopą małą i średniorolnego, ale spekulanta, sklepikarza, czy innego klasowo obcego osobnika”. Dlatego też reprezentację Stronnictwa w omawianych gremiach tamtejsi komuniści zredukowali w powiecie z 14 do 4 osób. Ocalili jedynie ci, którzy byli związani z SD w Brzeszczach⁶¹. Ogółem między listopadem 1948 r. a czerwcem 1949 r. udział członków Stronnictwa w Gminnych Radach Narodowych na terenie województwa krakowskiego spadł z 2% do 0,3%⁶². Zmiany personalne były jeszcze większe. Przykładem może być powiat nowosądecki. Na przełomie lat 1948 i 1949 z Miejskiej Rady Narodowej w Grybo-

---

⁵⁸ Z. Zblewski, *Życie polityczne Chrzanowa w latach 1945–1948*, [w:] *Chrzanów. Studia z dziejów miasta*, t. 2, cz. 1, Chrzanów 1999, s. 137.

⁵⁹ AZWPSLKr 912.03.02. Protokół posiedzenia PKPSD w Tarnowie z 14 października 1948. Przypadki przechodzenia do SD osób usuwanych z PPS zdarzały się wówczas zapewne też w niektórych innych powiatach województwa (zob. IPNKr 075/33. Charakterystyka obiektu „Lew” z 25 lipca 1949).

⁶⁰ Spotkało to np. odnośnie Związków Zawodowych członka Powiatowego Komitetu SD w Żywcu Franciszka Cycona(?)-Różyckiego. (IPNKr 075/33. Charakterystyka byłego PPS w powiecie żywieckim za 25 styczeń–25 luty 1949).

⁶¹ AAN PPR Mf 2136/18 (295/IX-167). Sprawozdanie Komitetu Powiatowego PPR Biała na konferencję powiatową 21 listopada 1948. W Brzeszczach miało SD od dawna wpływy wśród robotników (APKr PPS 60 „Przekrój życia Partyjnego [krakowskiej PPS]” b.d.; *Wieś polska 1939–1948. Materiały konkursowe*, oprac. K. Kersten i T. Szarota, t. 2, Warszawa 1968, s. 201).

⁶² K. Ćwik, *Problemy współdziałania PPR i PPS w województwie krakowskim 1945–1948*, Warszawa–Kraków 1974, s. 309–310; F. Ziemiński, *Udział SD w strukturze samorządu terytorialnego w latach 1944–1950*, „Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego” 1987, z. 1, s. 115, 117; częściowo obliczenia własne.

wie usunięto wszystkich członków SD (buchaltera, kupca i nauczyciela). Z woli lokalnej PPR ich miejsce zajęła jednoosobowa reprezentacja Stronnictwa. W Łososinie Dolnej w tym okresie wykluczono obu reprezentantów demokratów (rolnika i nauczyciela). Z kolei jedyny reprezentant SD, przedstawiciel tej ostatniej profesji (Jan Schabowski) przetrwał „reorganizację” Gminnej Rady Narodowej w Grybowie. Duże zmiany były także na wyższym szczeblu. W nowotarskiej Powiatowej Radzie Narodowej reprezentacja Stronnictwa zmniejszyła się z 12% do 5%⁶³. Już w lipcu 1948 r. zmiany personalne dotknęły Miejską Radę Narodową w Krakowie⁶⁴, a we wrześniu tego roku 2 członków komisji Wojewódzkiej Rady Narodowej⁶⁵. Z woli komunistów zwolnione miejsca przejmowały inne ugrupowania, dawano dogodnym dla PPR bezpartyjnym lub bardziej dyspozycyjnym działaczom SD. Nieprzypadkowo prezes WK Stronnictwa pouczał w marcu 1949 r., że zmniejszanie reprezentacji demokratów w radach nastąpiło rzekomo jedynie tam „gdzie koledzy nie potrafili nawiązać współpracy” z komunistami⁶⁶.

Jesienią 1948 r. nasiliło się, stymulowane odgórnie przez „Warszawę”, „zainteresowanie” krakowskiego UB demokratami. Przykładowo szef V Wydziału Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego pisał 10 listopada 1948 r. o jednym z ważniejszych działaczy SD w Krakowie: „[rektor Akademii Górniczo-Hutniczej – Walery] Goetel niewątpliwie prowadzi robotę szpiegowską. Należy szczegółowo ustalić i rozpracować jego kontakty. Bezwzględnie wytypować kogoś na werbunek pod Goetla”⁶⁷. W takich warunkach nie dziwią aresztowania członków SD. Stronnictwo jednak niewiele mogło pomóc zatrzymanym. Znamienne jest tu przekonywanie rozszerzonego Prezydium krakowskiego WK przez reprezentanta Centralnego Komitetu SD, że zamierzona interwencja w obronie bezzasadnie aresztowanego przez Komisję Specjalną do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym przedsiębiorcy węglowego Friedricha będzie bezskuteczna. W październiku 1948 r. UB podejrzewało, raczej bezpodstawnie, o przynależność do konspiracji niepodległościowej m.in. wiceprzewodniczącego Powiatowego Komitetu SD i przewod-

---

⁶³ AZWPSLKr 912.04.NS.03. Wykazy członków Miejskiej i Gminnej Rady Narodowej w Grybowie, Gminnej Rady Narodowej w Łososinie Dolnej oraz Powiatowej Rady Narodowej w Nowym Targu przed i po „reorganizacji” na przełomie 1948 i 1949.

⁶⁴ *O złych drogach i dobrych teatrach dyskutowano na sesji MRN. Owocne obrady „ojców miasta”, „Echo Krakowa” 1.08.1948, nr 208, s. 8.*

⁶⁵ AAN SD 488. Protokół posiedzenia Prezydium WK SD z 23 września 1948.

⁶⁶ Odpis protokołu zjazdu wojewódzkiego SD..., z 27 marca 1949.

⁶⁷ IPNkr 07/2240 T 1. Raport do szefa WUBP z 30 października 1948 notatka na dokumencie.

niczącego Miejskiej Rady Narodowej⁶⁸ Władysława Lubertowicza⁶⁹. Na przełomie października i listopada 1948 r. w Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego postanowiono założyć tzw. sprawę przewodniczącemu Zarządu Powiatowego SD w Bochni, członkowi WK Stanisławowi Zielińskiemu. Przyczyną mogła być duża ilość byłych członków Stronnictwa Pracy w szeregach tamtejszych demokratów. Wiele mówiąca jest sama lokalizacja pisma w aktach UB. Wynikała ona z przejściowej przynależności Stanisława Zielińskiego do Stronnictwa Pracy (przed jego zawieszeniem w lipcu 1946 r.)⁷⁰. Okazją do zatrzymań demokratów były także represje wobec krakowskiej PPS. Wśród 8 osób (5 socjalistów) aresztowanych 28 listopada 1948 r. w Bochni znalazł się aktualny (lub były) sekretarz tamtejszego Zarządu Powiatowego SD, kierownik referatu społeczno-politycznego w starostwie powiatowym Adam Zaczyński⁷¹. Wobec braków źródłowych ogólną ilość aresztowań demokratów trudno ustalić.

Opisana wyżej sytuacja Stronnictwa fatalnie odbiła się na jego sytuacji wewnętrznej. Stan krakowskich struktur ugrupowania pozostawiał, oględnie mówiąc, wiele do życzenia. W listopadzie 1948 r., nawet na posiedzeniu Prezydium WK SD stwierdzono, że zadowalająca sytuacja jest jedynie w trzech organizacjach powiatowych. W Tarnowie i Limanowej są one fikcją, wadowicka „śpi”, a nowotarska to „parodia”. Zmianę stanu rzeczy uniemożliwił brak działaczy na odpowiednim poziomie. Nienajlepiej było zresztą też we władzach wojewódzkich. Fikcją były m.in. dwa na sześciu wydziałów WK⁷². W tej sytuacji nie dziwi, że mimo działań wojewódzkiego kierownictwa Stronnictwa⁷³, w końcu października 1948 r. Zarządy Powiatowe ugrupowania w 4 powiatach nawet formalnie nie istniały. Akcję propagandową, związaną z omówionymi wyżej uchwałami Rady Naczelnej SD, plano-

---

⁶⁸ Nie udało się ustalić gdzie.

⁶⁹ AAN SD 488. Protokół posiedzenia Prezydium WK SD z 2 września 1948; IPNKr 075/32 p. 150. Charakterystyka obiektu „Polmin” za październik 1948.

⁷⁰ IPNKr 075/31. Charakterystyka Stanisława Zielińskiego z 27 października 1948, notatka na dokumencie zob. APKr Urząd Wojewódzki II 778. Pismo starosty bocheńskiego do Urzędu Wojewódzkiego z 26 kwietnia 1948.

⁷¹ IPNKr 075/33. Meldunek Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego Bochnia do WUBP z 1 grudnia 1948. Był współpracownikiem nielegalnej opozycji antykomunistycznej (Z. Zblewski, *Okręg Krakowski Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” 1945–1948 Geneza struktury działalności*, Kraków 2005, s. 347).

⁷² AAN SD 488. Protokół posiedzenia Prezydium WK SD z 1 listopada 1948.

⁷³ Przykładowo tylko przejściowo udało się powołać struktury SD w powiecie brzeskim. (o ich istnieniu np. AZWPSLKr 912.04.06. Protokół odprawy sekretarzy i prezesów SL w województwie z 23 marca 1948).

wano przeprowadzić w 13 stolicach powiatów (na 15), mimo posiadania członków w całym województwie⁷⁴.

Słabe struktury krakowskich demokratów miały trudności z, nakazanym odgórnie, zmuszeniem członków do aktywnej akceptacji budowanego reżimu. Nastąpiła bardzo duża rotacja wśród posiadaczy legitymacji partyjnych ugrupowania i masowy odpływ z szeregów Stronnictwa. Nawet wśród aktywistów krakowskiego SD brakowało takich, „którzy umieją wyobrazić sobie, jak ma wyglądać to towarzyszenie ku socjalizmowi”. Jak zauważono w marcu 1949 r. wykreślenie osób odmawiających płacenia składek nie było możliwe ze względów prestiżowych. Oznaczałoby to konieczność usunięcia z ugrupowania 70% członków, „a wtedy jakżeż byśmy wyglądali na zewnątrz”⁷⁵. Już w końcu lata 1948 r. dyspozycyjni wobec komunistów działacze krakowskiego SD często spotykali się z krytycznym stosunkiem do budowanego ustroju, nawet osób pozostających w Stronnictwie. Akceptujący nowy reżim po prostu mieli możliwość przejścia do PPR. W opisanej sytuacji nie dziwi sprzeciw krakowskiego kierownictwa SD wobec usuwania członków. Uważano, że osoby odmawiające spełnienia wymogów statutowych należy „wychować”⁷⁶.

W październiku 1948 r. władze centralne SD nakazały rozpoczęcie masowej akcji szkoleniowej. Miała ona pomóc w usunięciu „oparów(!) ustępującego ustroju kapitalistycznego” z umysłów „zdrowych grup mieszczańskich” i tzw. inteligencji pracującej. W trakcie szkolenia polecono też propagowanie światopoglądu ateistycznego⁷⁷. Na terenie województwa krakowskiego rozpoczęcie w SD wspomnianej akcji nakazano 8 listopada. Prezes WK pouczał aktywistów, że ma być to m.in. egzamin, „który mamy zdać w stosunku do czynników dziś kierujących”⁷⁸. Przepuszczalnie, podobnie jak w innych ugrupowaniach, referaty wygłaszane w trakcie akcji szkoleniowej były przez członków nie tyle wysłuchiwane, co jedynie „wysiadywane do końca”⁷⁹ (a i to nie zawsze).

⁷⁴ M.in. AAN SD 488. Protokoły posiedzeń Prezydium WK SD z 1 i 4 listopada 1948.

⁷⁵ Odpis protokołu zjazdu wojewódzkiego SD..., z 27 marca 1949 (wypowiedź K. Wyderki).

⁷⁶ AAN SD 488. Protokoły posiedzeń Prezydium WK SD z 23 września i 1 listopada 1948.

⁷⁷ Rezolucja Rady Naczelnej SD z 11 października 1948, [w:] *Stronnictwo...*, cz. I, s. 272–279.

⁷⁸ Odpis protokołu zjazdu wojewódzkiego SD..., z 27 marca 1949.

⁷⁹ Cyt. z: AZWPSLKr 912.04.06. Protokół wojewódzkiej odprawy aktywistów SL z 10 kwietnia 1949; zob. też: ibidem, Protokół odprawy kierowników i pracowników ZW SL z 10 listopada 1948.

W celu przekonania do wolty ideowej „Warszawa” nakazała przeprowadzić w województwie krakowskim w październiku i listopadzie 1948 r., na wszystkich szczeblach organizacyjnych SD ogólnie zebrania. Miał w nich wziąć udział ogół członków Stronnictwa. Sprawami organizacyjnymi zebrań zajęli się działacze zasiadający w krakowskim WK. W celu uzyskania należytej frekwencji polecono rozesłać członkom imienne zaproszenia. Grożono, że będą one „odbierane przy wejściu na salę jako dowód obecności, a wypadki nieusprawiedliwionej nieobecności pociągną za sobą rygory partyjne”. Początek miało stanowić ogólne zebranie członków SD w Krakowie 24 października⁸⁰. Ogólnokrajowe kierownictwo demokratów nie brało po uwagę niedowładu organizacyjnego Stronnictwa i krótkiego terminu. W Krakowie, na zorganizowanym przez Prezydium WK z tygodniowym poślizgiem zebraniu uczestniczyło zaledwie maksymalnie 400 osób. Stanowiło to „aż” 40–50% ogółu członków w mieście. Wielu z nich po pojawieniu się na sali obrad i potwierdzeniu obecności wyszło z posiedzenia. Mimo początkowych gróźb wykluczenia ze Stronnictwa, licznych działaczy znajdujących się w gronie wymykających się z sali, spotkała jedynie nagana⁸¹. Nic dziwnego. Na niższym szczeblu z frekwencją było jeszcze gorzej. Na przełomie lat 1948 i 1949 absencja przybrała w województwie prawdopodobnie takie rozmiary, że stosowanie represji miało się z celem. Tylko częściowo rozwiązało sytuację kilkakrotne zwoływanie zebrań w tych samych kołach⁸². Planowano też na terenie województwa krakowskiego kontynuować roszady personalne w Zarządach Powiatowych SD. Na przeszkodzie temu stanął jednak brak odpowiednio dyspozycyjnych działaczy⁸³. Niewiele pomogło zatwierdzenie w listopadzie 1948 r. przez „Warszawę” regulaminu Rzeczników Interesu Partyjnego. Podobnie jak w SL czy Stronnictwie Pracy⁸⁴ mieli oni ścigać m.in. wykroczenia przeciw programowi i taktyce politycznej SD⁸⁵.

⁸⁰ Okólnik Wydziału Prasy i Propagandy CK SD z 19 października 1948, [w:] *Stronnictwo...*, cz. I, s. 279–280; AAN SD 488. Protokół posiedzenia Prezydium WK SD z 14 października 1948.

⁸¹ AAN SD 488. Protokół posiedzenia Prezydium WK SD z 1 listopada 1948; zob. *Zebrań aktywu krak. Stronnictwa Demokratycznego*, „Dziennik Polski” 24.10.1948, nr 292, s. 5; *Zebrań aktywu krak. [SD]*, „Dziennik Polski” 25.10.1948, nr 293, s. 5.

⁸² Zob. AN PAN i PAU, Spuścizna W. Goetla, 60/I. Pismo zarządu krakowskiego koła SD Krowodrza do członków z 9 marca 1949.

⁸³ AAN SD 488. Protokoły posiedzeń Prezydium WK SD z 22 października i 1 listopada 1948.

⁸⁴ M.in. AAN Stronnictwo Pracy 395 Pismo ZW Stronnictwa Pracy do Zarządu Głównego Stronnictwa Pracy z 12 czerwca 1948.

⁸⁵ Regulamin działania Rzeczników Interesu Partyjnego SD z 23 listopada 1948, [w:] *Stronnictwo...*, cz. I, s. 286.

W końcu listopada 1948 r. krakowskie struktury demokratów miały rozpocząć przygotowania do uczczenia powstania Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Realizowano tu wytyczne Centralnego Komitetu SD. Z analizy instrukcji wysyłanych przez ten ostatni do działaczy Stronnictwa w województwach jasno wynika, że, za wiedzą komunistów, nie przewidywano w najbliższej przyszłości współpracy ze Stronnictwem Pracy również starającym się rozszerzyć swe wpływy w prywatnym sektorze gospodarki⁸⁶. Przykładowo, wspólne obchody powstania Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej kierownictwo SD planowało zorganizować razem ze Stronnictwem Ludowym⁸⁷. Nieprzypadkowo w omawianym województwie tuż po kongresie hegemonia sceny politycznej odbyło się posiedzenie plenarne WK Stronnictwa⁸⁸.

Po powstaniu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, krakowscy demokraci, pozostając obiektem „zainteresowania” UB⁸⁹, byli traktowani gorzej niż ludowcy. Znamienny był przebieg spotkania przygotowującego uroczystość 1 maja w 1950 r. w Dąbrowie Tarnowskiej. Komunistyczni notabie w obecności przedstawiciela ludowców decydowali, kto będzie reprezentował SD na obchodach, co będzie on mówił i kiedy⁹⁰. Stronnictwu w całym kraju groziła stopniowa likwidacja. Formalnie rozpoczęto ją w 1953 r.⁹¹

⁸⁶ Z polecenia PZPR w 1950 r. krakowskie struktury Stronnictwa Pracy zostały wchłonięte przez SD (najszerzej tą kwestię na omawianym terenie omawia: T. Skrzyński, *Losy Stronnictwa Pracy w województwie krakowskim (lipiec 1946-lipiec 1950)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2002, t. 8, s. 98–99).

⁸⁷ Okólniki Wydziału Prasy i Propagandy CK SD z 24 listopada i 2 grudnia 1948, [w:] *Stronnictwo...*, cz. I, s. 288–292; Odezwa CK SD z 14 grudnia 1948, [w:] *ibidem*, s. 293–295; zob. wypowiedź reprezentanta Stronnictwa Pracy na IV zjeździe wojewódzkim SD (Odpis protokołu zjazdu wojewódzkiego SD..., z 27 marca 1949).

⁸⁸ AAN SD 482. Protokół plenum WK SD z 19 grudnia 1948.

⁸⁹ M.in. IPNkr 075/32 t. 4. Protokół zdawczo-odbiorczy przekazania materiałów dotyczących SD z sekcji II do sekcji VII Wydziału III WUBP z 21 sierpnia 1954. Samych materiałów pracownikom IPN nie udało się odnaleźć. Być może uległy zniszczeniu.

⁹⁰ APKr OKZZ 1131. Protokół posiedzenia ścisłego powiatowego komitetu obchodu 1 maja w Dąbrowie Tarnowskiej z 28 kwietnia 1950; zob. też: AZWPSLKr 912.03.02. Protokół posiedzenia Powiatowych Trójek Wyborczych PZPR, PSL i SL powiatu krakowskiego z 22 stycznia 1949.

⁹¹ M.in.: Uchwała Komitetu Politycznego CK SD z 23 lutego 1953, [w:] *Stronnictwo...*, cz. II, s. 114–115; C. Kozłowski, *Namiestnik Stalina*, Warszawa 1993, s. 101. Po pewnym czasie kierownictwo PZPR zmieniło jednak decyzję i utrzymało istnienie SD.

Summary

In 1948, after the summer changes within the leadership of PPR, the condition for further existence of SD was its acceptance of being a less important regime's instrument in its policy towards private sector of the economy and the so called working intelligentsia.

In the province of Cracow the position of SD was better within the circles of intelligentsia. This was due to the fact that in the second half of 1948 the regime increased its efforts to destroy the private sector of the economy.

The attitude of the local communist activists towards SD became severe. SD members were removed from Cracow authorities, local government, trade unions etc. Proportions of SD representatives in those bodies were decided behind closed doors. Activities of UB (secret police) increased.

That situation had a disastrous effect on internal relations within Cracow branch of SD. Despite training campaign, the SD weak framework found it difficult to force its members to actively support the regime. Massive outflow of members occurred.